

Tema 7. La població interna: drets i deures. La relació especial de subjecció jurídica dels interns. Participació dels interns en les activitats de l'establiment. Característiques genèriques de la població encarcerada a Catalunya. Principals indicadors dels serveis penitenciaris i rehabilitació, problemàtiques, etc. Especificitats d'intervenció en l'àmbit penitenciari: joves, dones i estrangeria

Esquema

- I. La població interna: drets i deures
 1. Drets dels interns
 2. Deures dels interns
 3. Les garanties dels drets fonamentals dels interns
- II. La relació especial de subjecció jurídica dels interns
- III. Participació dels interns en les activitats dels establiments
 1. Participació en centres de règim obert
 2. Participació en centres de preventius i ordinaris
 3. Supòsits excepcionals
 4. Comissions sectorials
- IV. Característiques genèriques de la població encarcerada a Catalunya
- V. Principals indicadors dels serveis penitenciaris i rehabilitació, problemàtiques, etc.
- VI. Especificitats d'intervenció en l'àmbit penitenciari: joves, dones i estrangeria

I. La població interna: drets i deures

1. Drets dels interns

La persona reclosa en una institució penitenciària és subjecte de dret i això suposa el reconeixement d'un conjunt de drets que l'Administració penitenciària garant ha de tutelar i emparar. En tot cas, la base és l'article 25.2 de la Constitució (CE). En correspondència a aquest article, l'article 3.3 del Reglament penitenciari (RP) declara obertament l'intern com un subjecte de dret no exclòs de la societat, titular de drets i deures.

Entenent, per tant, que l'intern és titular d'un ampli conjunt de drets –d'uns pel mer fet de ser persona i d'altres per la seva especial condició de reclus–, cal classificar-los en següents grups: drets com a persona (drets humans), drets com a ciutadà i drets com a reclus.

1.1. Drets com a persona (drets humans)

Són aquells drets que li corresponen a qualsevol persona pel fet de ser-ho, i en raó de la dignitat humana inherent a aquesta condició. Per això, són inviolables, imprescriptibles i irrenunciables, i les normes positives no poden fer res més que reconèixer-los.

Un reconeixement general d'aquests drets per als interns ve recollit a l'article 25.2 CE. En la legislació penitenciària cal tenir en compte l'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària (LOGP) i l'article 4 RP. El primer d'aquests articles diu que «l'activitat

penitenciària s'exerceix respectant, en tot cas, la personalitat humana dels reclosos i els drets i interessos jurídics dels mateixos no afectats per la condemna.»

A partir d'aquesta declaració general, al llarg de la resta de la legislació penitenciària n'especifica d'altres, com ara:

- *Respecte a la dignitat de la persona* en tota activitat administrativa, cosa que implica el dret a ser designat pel propi nom, la supressió de l'uniforme penal, etc.
- *Dret a la igualtat i prohibició de tota discriminació per qualsevol motiu* (raça, sexe, religió, opinió, nacionalitat...). A més, suposa la possibilitat d'exercir tots els drets civils, polítics, socials, etc. reconeguts constitucionalment i en condicions anàlogues a la vida lliure.
- *Dret a la vida i a la integritat física i moral*. Suposa la prohibició de maltractaments de paraula i d'obra i de penes que per la seva crueltat, contingut vexatori o humiliant atemptin contra la dignitat de la persona, la seva vida o la seva integritat física o moral. És molt important pel que fa a les prestacions medicosanitàries a les quals resulta obligada l'Administració i també respecte al règim disciplinari i l'ús de mitjans coercitius. En tot cas, implica també la prohibició del rigor innecessari en l'aplicació de les normes (art. 6 LOGP).
- *Dret a la intimitat*, íntimament relacionat amb el principi de dignitat humana. Implica, entre altres coses, que la seva condició d'intern sigui reservada enfront de tercers i el deure de secret dels professionals envers aquest fet. Cal relacionar-lo també amb el dret a l'allotjament en cel·la individual –el principi cel·lular– (art. 19 LOGP).
- *Dret a la llibertat religiosa*. Regulat com una prestació que ha de garantir l'Administració (art. 54 LOGP). L'article 21.1 LOGP preveu el respecte de les conviccions religioses en el règim alimentari dels interns. Per últim, l'article 230 RP regula l'exercici d'aquest dret, tant en l'aspecte positiu, facilitant la relació amb la confessió religiosa i la pràctica de cultes, com en l'aspecte negatiu, prohibint qualsevol tipus de coacció per assistir als actes d'una confessió religiosa.
- *Dret a l'accés a la justícia*, cosa que va implicar la creació del jutge de vigilància penitenciària (art. 76 LOGP) per controlar l'aplicació del principi de legalitat en l'execució (art. 2 LOGP). Va lligat al dret dels interns a la informació (interna) i a la possibilitat de formular peticions, queixes i recursos davant qualssevol autoritats que considerin oportunes en la defensa dels seus interessos. Implica també el dret a poder continuar amb les actuacions pendents en ingressar i a incoar-ne de noves.
- *Llibertat d'expressió i comunicació*. Es vincula al dret a les comunicacions legalment previstes.
- *Llibertat d'informació* (externa). Els interns tenen dret a rebre informació per qualsevol mitjà de comunicació social dels fets que tenen lloc a la societat, ja que continuen formant-hi part i no n'estan marginats (art. 3.3 RP).

1.2. Drets com a ciutadà d'un Estat

D'acord amb l'article 3 LOGP, «els interns podran exercir els drets civils, polítics, socials, econòmics i culturals, sense excloure'n el dret del sufragi, tret que siguin

incompatibles amb l'objecte de la detenció o el compliment de la condemna». En el mateix sentit, l'article 4.2.c RP.

Entre els *drets civils* amb especial prevenció es recull el *dret a la família o a la protecció familiar*, ja que la legislació penitenciària pren com a base de la necessitat d'evitar el desarrelament social de l'intern (art. 12.1 LOGP). I en tot cas, implica el dret a les comunicacions dels articles 51 i següents LOGP, la possibilitat de les mares a tenir els seus fills menors de 3 anys amb elles i a mantenir les comunicacions de convivència amb els menors de 10 anys que no convisquin amb elles.

De *drets socials* se'n reconeixen dos en l'àmbit constitucional (art. 25 CE), els quals després tenen el seu desenvolupament legislatiu: *dret a l'educació i accés a la cultura* (art. 55 a 58 LOGP i capítol III del títol V de l'RP) i *dret/deure al treball i als beneficis de la Seguretat Social*.

Per acabar, respecte als *drets polítics*, cal recordar que el Codi penal preveu l'existència de la pena d'inhabilitació per al sufragi passiu, que, en qualsevol cas, ha d'imposar-se expressament, però el dret al sufragi actiu no queda limitat, i l'intern pot continuar desenvolupant amb normalitat el dret a la participació política. També se'ls reconeix el *dret de petició*, ja que d'acord amb l'article 4.2 RP, l'intern té dret a «formular peticions i queixes davant les autoritats penitenciàries, judicials, el Defensor del Poble i el ministeri fiscal, així com a dirigir-se a les autoritats competents i a utilitzar els mitjans de defensa dels seus drets i interessos legítims» previstos al mateix reglament.

1.3. Drets com a interns

Són drets que formen part del contingut propi de la relació penitenciària; per tant, són susceptibles de graduació, revocables i, en determinats supòsits, exigeixen l'autorització de l'Administració o de l'autoritat judicial.

Es distingeixen entre drets relacionats amb el règim i drets en relació amb el tractament. Malgrat que aquests drets corresponguin a tots els interns, cal recordar que per als preventius regeixen els principis de mínima intervenció i presumpció d'innocència, per evitar qualsevol limitació que vagi més enllà de les estrictament necessàries per evitar les evasions i les alteracions de l'ordre en l'establiment penitenciari. Respectant aquests principis, l'RP estén als preventius l'oferta d'activitats educatives, formatives, socioculturals, esportives i mitjans d'ajuda que es programin per propiciar que la seva estada a la presó serveixi per disminuir, en la mesura del possible, les mancances detectades.

A. Drets relacionats amb el règim de l'establiment

Són els següents:

- a) *Dret a rebre informació* (art. 49 LOGP) escrita (o per qualsevol altre mitjà) sobre el règim de l'establiment, els seus drets i deures i les normes disciplinàries i els mitjans per formular peticions, queixes i recursos, i també a rebre informació personal i actualitzada de la seva situació processal i penitenciària (art. 4.2 RP).

- b) *Dret al descans.* Implica que l'horari i el programa d'activitats de l'establiment no ha d'impedir el descans nocturn de 8 hores i el descans setmanal (art. 25.2 i 33.1 LOGP i 77 RP).
- c) *Dret a les comunicacions* (orals, escrites i telefòniques amb els seus familiars, amics, advocats i procuradors, professionals, sacerdots...) i *a les relacions amb l'exterior, en general* (art. 51 a 53 LOGP i 4.2.e RP).
- d) *Drets disciplinaris.* Inclou el dret a no ser sancionat, llevat dels casos establerts en el reglament i amb les sancions expressament previstes a la llei, a ser prèviament informat de la infracció i a la defensa en el procediment sancionador (art. 42 LOGP).
- e) *Dret a la participació en el mitjà penitenciari.* Es desenvolupa a l'apartat 3 d'aquest tema.

B. Drets en relació amb el tractament penitenciari

La LOGP configura indirectament el tractament com un dret de l'intern, concretament dels penats, en ordenar-ne el foment i l'estímul de la col·laboració de l'intern en el tractament i la seva planificació (art. 4.2 i 61 LOGP). L'article 4.2.d RP reconeix expressament *el dret dels penats al tractament i a les mesures que se'ls programin amb la finalitat d'assegurar-ne l'èxit.*

En principi, la participació de l'intern en el tractament és voluntària. En aquest sentit, l'article 112.3 RP diu que «l'intern podrà rebutjar lliurement o no col·laborar en la realització de qualsevol tècnica d'estudi de la seva personalitat, sense que això tingui conseqüències disciplinàries, regimentals o de regressió de grau». Malgrat que no faci referència a la possibilitat de rebuig de qualsevol mètode de tractament, resulta obvi que ha d'admetre's la voluntarietat d'acceptar els mètodes de tractament.

Inclou, en tot cas, els drets:

1. A la destinació a l'establiment corresponent segons la seva classificació.
2. A les progressions de grau i, per tant, el dret a la reconsideració periòdica de la seva classificació.
3. Al treball remunerat, que el vigent reglament considera part del tractament (art. 4.2.f RP).
4. Dret als beneficis penitenciaris (art. 4.2.h RP)

1.4. Límits

Tots aquests drets no són il·limitats; han d'exercir-se no a voluntat de l'interessat, sinó d'acord amb el que disposen les lleis que els regulin o desenvolupin (art. 53 CE). Per tant, aquests drets han d'exercir-se en el marc delimitat per la condemna. Això implica que:

- No podran exercir-se els drets directament *afectats per la condemna* o la privació dels quals és precisament el seu contingut.
- El tractament individualitzat que s'apliqui a cada intern també pot suposar limitacions en l'exercici d'alguns drets.

Les característiques relatives a la perillositat o agressivitat del subjecte també pot esdevenir un límit en els drets de l'intern: determina la destinació d'un intern a un

centre de règim tancat (art. 10 LOGP); l'ús de mitjans coercitius per impedir actes de violència o evitar danys a les persones o coses, o la imposició de sancions.

La seguretat i l'ordre públic poden també poden esdevenir límits en l'exercici d'alguns drets (per exemple, la limitació en la tinença de medicaments).

Finalment les «limitacions materials i econòmiques» de l'Administració penitenciària poden esdevenir excepcions a l'exercici d'alguns drets: principi cel·lular, places a tallers productius, l'accés a determinats programes especialitzats, etc.

També es poden suspendre l'exercici de determinats drets per raons d'ordre públic, de forma *parcial* (no els derivats dels articles 2, 3 i 6 LOGP), *temporal* (pel temps indispensable, mentre subsisteixin les circumstàncies que van donar-ne lloc) i *excepcional* (per greus alteracions de l'ordre). La suspensió es preveu a la disposició final primera de la LOGP, i suposa la intervenció dels cossos de seguretat de l'Estat a l'interior dels centres penitenciaris.

2. Deures dels interns

El quadre de deures dels interns està recollit, encara que de forma no exclusiva, als articles 4 LOGP i 5 RP.

El RP inicia la regulació del quadre de deures amb un advertiment que fa referència al tipus de relació jurídica d'on deriven. L'article 5 RP diu que «l'intern s'incorpora a una comunitat que el vincula de forma especialment estreta, per la qual cosa se li podrà exigir una col·laboració activa i un comportament solidari en el compliment de les seves obligacions.»

En general, es consideren deures dels interns:

1. *Deure de permanència.* Els interns han de romandre en l'establiment a disposició de l'autoritat que n'hagi decretat l'internament fins al moment del seu alliberament, sigui provisional, definitiu o condicional. L'incompliment d'aquest deure, l'evasió, genera dos tipus de responsabilitat: penal (delicte de trencament de condemna: art. 468 i 469 CP) i disciplinària (falta molt greu: art. 108.e RP'81). Es considera evasió també la no-reincorporació després d'un permís de sortida o qualsevol altra sortida autoritzada a l'exterior.
2. *Deure d'obediència.* Implica que els interns han d'acatar les normes de règim interior i obeir les ordres que rebi del personal penitenciari en l'exercici legítim de les seves atribucions; la desobediència dels interns genera responsabilitat disciplinària.

Inclou els següents deures, l'incompliment voluntari dels quals pot generar també responsabilitat disciplinària:

- Deure de bon ordre, higiene i neteja personal, correcció a l'hora de vestir, acatament de les mesures higièniques i sanitàries establertes a aquest efecte.
- Deure de realització de les prestacions personals obligatòries imposades per l'Administració penitenciària per al bon ordre i neteja de l'establiment.
- Deure d'acomplir puntualment l'horari.
- Deure de suportar escorcolls.

- Deure de complir les sancions disciplinàries que els siguin legalment imposades.
3. *Deure de respecte i consideració envers:*
 - *Funcionaris.* S'estén a funcionaris i autoritats judicials o d'un altre ordre, i personal penitenciari en general, tant dins dels establiments penitenciaris com fora d'ells, amb ocasió de trasllats, conduccions o de la pràctica de diligències.
 - *Companys d'internament.*
 4. *Deure de col·laboració activa,* en la consecució d'una convivència ordenada, la qual cosa suposa l'ús adequat de mitjans materials i instal·lacions de l'establiment.
 5. *Deure de treball, per als penats.* S'estableix a l'article 29 LOGP. Ha de desenvolupar-se d'acord amb les seves aptituds físiques i mentals, sense que això suposi considerar-lo un treball «forçós», sinó la seva exigència amb un propòsit de rehabilitació i com a element del tractament.
 6. *Deure de participar en les activitats formatives, educatives i laborals definides en funció de les seves carències per a la preparació de la vida en llibertat.*

3. Les garanties dels drets fonamentals dels interns

3.1. Règim de garanties

Respecte als drets dels interns, els són aplicables totes les garanties previstes a l'ordenament jurídic espanyol, especialment les derivades del principi de legalitat penal reconegut en l'àmbit constitucional a genèricament als articles 9.3 i 25.2 CE i més específicament com a submissió de l'Administració al dret i al control jurisdiccional de l'activitat administrativa als articles 103 i 106 CE.

Posteriorment aquestes garanties tenen acollida a la legislació ordinària, especialment al Codi penal (art. 1 a 3) i a la Llei d'enjudiciament criminal (art. 1). Tampoc no cal oblidar les previsions de l'article 2 LOGP, segons el qual «l'activitat penitenciària es desenvoluparà amb la garantia i dins dels límits establerts per la llei, els reglaments i les sentències judicials.»

3.2. Sistema de protecció

El sistema de protecció d'aquests drets pot establir-se a diferents nivells.

Un primer nivell és la mateixa Administració penitenciària, davant la qual els interns tenen dret a formular peticions i queixes relatives al seu tractament o al règim de l'establiment davant del director o persona que el representi, per tal que adopti les mesures oportunes o, si escau, les faci arribar a les autoritats o organismes competents (art. 50.1 LOGP i 53 RP).

Un segon nivell és el nivell judicial. I en aquest sentit la LOGP crea un òrgan específic, el jutge de vigilància penitenciària, al qual atribueix la salvaguarda dels drets dels interns i la correcció dels abusos i desviacions que en el compliment dels preceptes del règim penitenciari puguin produir-se. Les competències que li atribueix es recullen a l'article 76 LOGP i les seves resolucions segueixen el procediment normal de recurs davant els tribunals competents.

Per a la defensa de la resta de drets no derivats de la relació penitenciària, els interns també poden recórrer als òrgans judicials competents dels procediments previstos a l'ordenament jurídic (art. 3.1 LOGP). Això s'anomena *dret d'actuació*.

Finalment, els interns poden sol·licitar la intervenció del defensor del poble (o equivalent autonòmic) en defensa dels drets compresos en el títol I de la CE (art. 54 CE), i a totes aquelles altres instàncies nacionals (Tribunal Constitucional, etc.) o internacionals que consideren adients en defensa dels seus drets.

3.3. Protecció de les dades de caràcter personal dels fixers penitenciaris

Davant la creixent importància de l'ús de fitxers informàtics i de les noves tecnologies, el vigent RP, seguint les previsions fixades amb caràcter general en aquesta matèria (Llei orgànica 15/1999, de 13 de desembre, de protecció de dades i la normativa desenvolupada sobre això), dedica el seu capítol III del títol I (art. 6 a 9) a regular la matèria de cara a la protecció del dret a la intimitat i la privacitat de l'intern.

Aquesta normativa preveu la prohibició de la presa de decisions que impliquin apreciació del comportament humà dels interns sobre dades exclusivament obtingudes del tractament automatitzat i el dret de secret professional de qui conegui les dades de les persones recluses per raó de la seva feina.

Regula també el procés de recollida de dades i de cessió a determinades autoritats, i la necessitat de consentiment exprés per trametre determinades dades. Finalment, recull també els drets de correcció i rectificació de les dades per part dels interns i la conservació d'algunes dades per motius d'interès públic, seguretat i de protecció dels drets i llibertats de tercers, i «quan posseeixin un valor intrínsec de caràcter històric i estadístic a efectes d'investigació.»

II. La relació especial de subjecció jurídica dels interns

Les normes jurídiques creen en els subjectes als quals es dirigeixen tant la possibilitat d'obrar en un determinat sentit (poder, facultat) com una limitació respecte a la seva llibertat d'actuar (deures). Quan aquestes situacions jurídiques tenen el caràcter de permanents reben el nom de *relació jurídica*. Una relació jurídica és, per tant, aquella relació que es dona entre dos subjectes de dret, quan la situació de poder en què es troba un d'ells es correspon amb una situació actualitzada del deure de l'altre.

Per això, la situació en què es troba el reclus (detingut, pres, penat o sotmès a una mesura de privació de llibertat) respecte a l'Administració penitenciària s'anomena *relació jurídica penitenciària*.

La relació penitenciària comença amb l'ingrés d'una persona en un establiment penitenciari i es genera per un títol jurídic consistent en una resolució judicial. Pel que fa a la seva *naturalesa*, la doctrina majoritària considera que la relació penitenciària és una *relació administrativa de subjecció especial*. És una relació que uneix el ciutadà amb l'Administració, però de forma més singularitzada i més directa, en tant que

l'Administració penitenciària té una posició de supremacia. Així ho ha reconegut el Tribunal Constitucional en nombroses sentències.

Són notes que caracteritzen aquestes relacions, entre d'altres, les següents:

- a) Que produeixen una clara situació de dependència.
- b) Que produeixen un estat general de llibertat limitada.
- c) Que la situació de dependència s'explica pel que fa a una determinada finalitat administrativa.
- d) Que l'Administració pot dictar normes internes per desenvolupar la bona marxa del servei.
- e) Que l'Administració té potestat sancionadora pròpia respecte a les persones que es troben sotmeses a la relació d'especial subjecció.

Malgrat que aquestes normes donen un plus de poder per a l'Administració, les normes han de reconèixer plenament la validesa del principi de legalitat, garantir el respecte als drets fonamentals reconeguts per la Constitució i articular un sistema de protecció jurisdiccional dels drets dels sotmesos a una relació d'aquest tipus.

Per acabar, pel que fa al seu *contingut* està configurat pel conjunt de drets i deures existents per a les dues parts, tant per a l'intern (drets i deures) com per a l'Administració penitenciària (prestacions administratives).

III. Participació dels interns en les activitats dels establiments

L'article 4.2.i RP preveu que els interns tenen *dret a participar en les activitats del centre*. Aquest dret, que ja recollia l'article 24 LOGP, té el seu desenvolupament als articles 55 a 61 RP (capítol VI del títol II).

La LOGP estableix el manteniment d'un sistema de participació dels interns en activitats d'ordre educatiu, recreatiu, religiós, laboral, cultural o esportiu, i en el desenvolupament dels serveis alimentaris i de confecció de racionaments (art. 55.1 i 55.2 RP). L'RP preveu també que participaran en la formació de l'horari (art. 55.1 RP) i que el Consell de Direcció pot ampliar motivadament les àrees de participació dels interns (art. 55.3 RP). És un sistema de cogestió, la finalitat del qual és descartar la idea de marginalitat respecte a la societat.

Es preveu la participació sobre la base de les *comissions d'interns* (art. 55.4 RP), els components de les quals seran elegits lliurement pels mateixos companys de reclusió amb la tasca d'elevat suggeriments i propostes als funcionaris encarregats de les diverses àrees regimentals, programant amb ells les activitats segons les normes de règim interior del centre penitenciari (art. 60 i 61 RP).

La participació en activitats laborals segueix les seves pròpies normes.

Es distingeixen 2 tipus de comissions participatives, tant si es tracta de centres oberts com de centres de preventius i ordinaris.

1. Participació en centres de règim obert

Previstes i regulades a l'article 56 RP, poden formar-s'hi tantes comissions com àrees d'activitats decideixi el consell directiu, i com a mínim tres:

- Programació i desenvolupament de les activitats educatives, culturals i religioses.
- Programació i desenvolupament de les activitats recreatives i esportives.
- Programació i desenvolupament de les activitats laborals.

Cada comissió ha d'estar formada per un mínim de 3 interns, i hi han d'actuar com a president i secretari els membres que designi la mateixa comissió en la primera reunió. A les reunions periòdiques de la comissió hi ha d'assistir l'educador o funcionari que tingui al seu càrrec les activitats a les quals es refereixi.

L'elecció dels membres ha de ser anual, llevat que el nombre d'interns baixi de 3, cosa que fa que es convoquin noves eleccions. Poden presentar-s'hi com a candidats i participar-hi com a electors tots els interns classificats en tercer grau de tractament.

La convocatòria i recepció de les candidatures és competència del Consell de Direcció. Cada intern elegeix dos dels candidats presentats per a cada comissió. La mesa electoral ha d'estar formada per l'intern més jove i el de més edat, i per un educador, que la presideix. Del resultat se'n redacta una acta i es penja al tauler d'anuncis del mòdul abans de la proclamació dels resultats.

2. Participació en centres de preventius i ordinari

Als centres de preventius i de compliment ordinari poden haver-hi les mateixes comissions que a l'anterior. És un procediment anàleg, amb les següents excepcions:

- A cada comissió hi ha d'haver com a mínim un intern per cada unitat de classificació interior, sense que el nombre de membres de la comissió sigui inferior a tres.
- Qui vulgui formar-hi part ha de notificar la seva candidatura al funcionari encarregat del departament amb la deguda antelació. En principi pot presentar-s'hi tothom, llevat que hagin estat elegit en el termini anterior d'un any o tinguin antecedents disciplinaris per faltes greus o molt greus pendents de cancel·lar.
- La mesa electoral està presidida pel funcionari de la unitat de classificació on tingui lloc l'elecció i es recullen els vots a les mateixes cel·les (cel·la per cel·la).

3. Supòsits excepcionals

Es preveuen també dos sistemes extraordinaris respecte a l'elecció de les comissions aplicables en ambdós règims, malgrat que seria més factible només per al segon supòsit. Així, l'article 58 RP distingeix:

- a) Si cap candidat no obté més del 15% dels vots de la seva unitat, el Consell de Direcció ha de sortejar entre els diferents candidats qui n'ha de formar part fins a les següents eleccions.
- b) Si s'altera l'ordre regimental o hi ha irregularitats en l'elecció, el Consell de Direcció pot suspendre el procés electoral.

4. Comissions sectorials

D'acord amb l'article 59 RP, quan es tracti d'organitzar la participació dels interns en una activitat sectorial que no afecti la totalitat de l'establiment, el Consell de Direcció

por limitar-la als interns que n'estiguin afectats. Per la resta, se segueixen les normes anteriors.

IV. Característiques genèriques de la població encarcerada a Catalunya

D'acord amb l'avaluació d'indicadors i dels descriptors establert en les diferents publicacions de la Direcció General de Serveis Penitenciaris, cal fer especial esment a les referències que la publicació anual en fa. En aquest sentit, la data de la darrera referència és del desembre de 2015. De l'anàlisi dels descriptors se n'extreuen les diferents consideracions.

La població penitenciària, que va augmentar força (va passar de 8.970 interns el desembre de 2006 a 10.525 interns el desembre de 2009), es va mantenir els tres anys següents però a partir de l'any 2012 va iniciar una davallada (8.810 interns el desembre de 2015) que encara segueix en l'actualitat (setembre de 2016), si bé sembla que tendeix a estabilitzar-se.

En termes generals i pel que fa a la població encarcerada, la taxa d'encarcerats al conjunt d'Espanya ha minvat en relació amb els anys anteriors, si bé continua per sobre dels països del nostre entorn. Quant al conjunt de l'Estat, aquesta taxa era de 134,5 encarcerats per cada 100.000 habitants (desembre de 2015). La taxa a Anglaterra i Gal·les (que era la taxa més elevada) era de 148 el novembre de 2015.

Pel que fa a Catalunya, aquesta taxa ha minvat i continua essent menor que a la resta de l'Estat. La taxa d'encarcerats a Catalunya al desembre de 2015 va ser de 117,2 per cada 100.000 habitants. Aquesta taxa era de 136 al desembre de 2008. Si desagreguem les dades observem que a l'Estat la taxa era de 134,5 per cada 100.000 habitants al desembre 2015, respecte als 164 del desembre de 2008. Amb aquesta taxa Catalunya se situa per sota del conjunt de l'Estat i per sota d'Anglaterra i Gal·les, però per sobre de la resta de països analitzats.

El nombre de preventius ha disminuït tant en termes absoluts com en termes relatius en relació als anys anteriors: 13,7% del total de la població reclusa era preventiva al desembre de 2015. La situació de «preventiu» afecta de forma desigual els diferents col·lectius sociodemogràfics a la presó, però la baixada ha estat generalitzada. Així, el 33,4% dels estrangers eren preventius el 2008, mentre que al desembre de 2015 eren el 18,8%; en el cas de les dones, el 25,65% eren preventives el 2008, mentre que aquest percentatge va ser del 16,26% al desembre de 2015. En el cas dels joves, el percentatge s'ha incrementat lleugerament: era del 53,35% el 2008 i va arribar al 56,7% al desembre de 2015.

Pel que fa al perfil general delictiu i sociodemogràfic actual (desembre de 2015) de la població reclusa el perfil tipus és el següent: home (93,08% de la població reclusa), espanyol (56,55%), amb una mitjana d'edat de 38,3 anys, penat (86,3%), condemnat per un delictes contra el patrimoni (44,0%) i amb una condemna mitjana de 2.813 dies.

Aquest perfil ha canviat lleugerament des de l'any 2001, sobretot pel que fa a nacionalitat (74% espanyols el 2001) i tipus de delicte (64.3% contra el patrimoni el 2001). Han augmentat els delictes contra la salut pública, que han passat del 14.1% del total de delictes principals el 2001 al 19.6% del total de delictes principals al desembre de 2015. La mitjana de dies de condemna total imposada era de 2.813 (7 anys i 9 mesos) per a la població encarcerada el 31 de desembre de 2015; aquesta xifra era de 3.225 el 31 de desembre de 2005 (8 anys i 9 mesos). Els delictes més nombrosos són contra el patrimoni (3.609 delictes), seguits dels delictes violents (2.467 delictes), els delictes contra la salut pública (1.731 delictes) i la resta (1.003 delictes).

La població reclusa de dones representa el 6,92% del conjunt de la població encarcerada (609 dones al desembre de 2015) i encara que en termes percentuals es manté estable s'observa una lleugera tendència de creixement en termes absoluts des de 2001, quan eren 447 dones, que representaven el 7% del conjunt de la població reclusa.

La població de joves d'entre 18 i 21 anys representa l'1,6% de la total. Després d'una tendència al creixement (3,95% al desembre de 2011) la xifra ha minvat clarament. El 53,9% de la població reclusa de joves són estrangers.

La població estrangera s'ha estabilitzat, i representa, al desembre de 2015 el 43,5% del total de la població reclusa: 3.828 interns. Les cinc principals nacionalitats dels interns estrangers són: un 11,7%, marroquins; un 3,7%, romanesos; un 2,8%, dominicans; un 2,6%, colombians, i un 2,5%, equatorians.

En relació amb la distribució per graus de tractament, la població en 3r grau de tractament (1.492 interns al desembre de 2015) representa 16,9% del total de la població encarcerada i el 21,3% del total d'interns penats classificats en graus de tractament. Aquestes xifres situen el medi obert penitenciari en un dels eixos principals de la intervenció.

Al desembre de 2007 les xifres en 3r grau van baixar sensiblement fins a arribar a un 6,3% menys que el 2006. Es va apuntar la necessitat d'una anàlisi detallada per tal d'introduir mesures correctives que permetessin un medi obert dimensionat, com a una forma més de complir condemna, d'acord amb les característiques de la població reclusa. Aquestes mesures, basades en l'ampliació dels recursos externs d'acollida i suport i amb programes de preparació prèvia al 3r grau, han donat bons resultats. Així, i com a mesura prèvia al 3r grau, s'ha aplicat l'article 100.2 del Reglament penitenciari (a un total de 297 interns durant el 2015). Aquest article permet a l'Administració penitenciària oferir als interns un règim de vida intermedi entre el 2n i el 3r grau de tractament que els facilita un apropament més gradual al medi obert, amb sortides laborals o formatives diàries.

El 29,7% dels interns en 3r grau tenen com a activitat delictiva diferents formes de robatori (furt, robatori, robatori amb violència i robatori amb força) i el 16,0% tenen com a activitat delictiva delictes contra la salut pública. La condemna mitjana dels interns en tercer grau és de 5,3 anys.

En relació amb el règim de vida tancat (art. 10 LOGP i 1r grau), que és el més restrictiu que preveu la legislació penitenciària, representa un tant per cent molt baix. El nombre total d'interns en règim tancat el 31 de desembre de 2015 ha estat l'1,9% del total de la població reclusa. Aquesta xifra es considera raonable en relació amb el conjunt de la població reclusa, però s'ha de controlar de forma molt acurada la lleugera tendència al creixement, atès que al gener de 2015 era una dècima inferior, l'1,8%.

V. Principals indicadors dels serveis penitenciaris i rehabilitació, problemàtiques, etc.

Un sistema de gestió per indicadors –dissenyat a partir d'un pla d'objectius de Govern, departamentals i sectorials, l'avaluació contínua, la plena immersió en noves tecnologies de la informació i de la comunicació i un sistema de comptabilitat analítica– facilita la correcta direcció i la correcció de les desviacions que es puguin produir, i aporta al sistema una eina cabdal per al control i la modernització de l'Administració.

Conjuntament amb aquesta determinació dels objectius i del seu seguiment, destaca l'existència de diferents descriptors objecte d'anàlisi, necessàriament associats a la planificació. Així es destaquen fins a 14 descriptors estadístics dels serveis penitenciaris, que presenten els seus propis subdescriptors corresponents:

1. Evolució de la població penitenciària (població en presó l'últim dia de cada mes, interns diferents, població encarcerada en relació amb la previsió de creixement, comparació Catalunya-resta de l'Estat, taxa d'interns per cada 100.000 habitants, altes, baixes)
2. Estada a la presó i condemna imposada (temps d'estada, temps total condemna imposada, compliment de mitja condemna efectiva, penes que estan arribant)
3. Descriptors processals i penals (penats/preventius, reincidència, antic i nou codi)
4. Activitat delictiva (delicte principal, total de delictes)
5. Descriptors sociodemogràfics (gènere, edat, nacionalitat, territori)
6. Dones (processal penal, dones diferents, altes i baixes, delicte, temps de condemna, temps d'estada a la presó, edat, nacionalitat, graus de tractament, permisos, trencaments, expedients disciplinaris, dones amb fills)
7. Joves (processal penal, joves diferents, altes/baixes, delicte, temps de condemna, temps d'estada a la presó, edat, nacionalitat, graus tractament, permisos, trencaments, expedients disciplinaris)
8. Estrangeria (processal penal, estrangers diferents, altes i baixes, delicte, temps de condemna, temps d'estada a la presó, edat, nacionalitat, graus de tractament, permisos, trencaments, expedients disciplinaris, àrees geogràfiques)
9. Reeducació i reinserció social (interns en 3r grau, activitat delictiva en 3r grau, temps de la condemna imposada, nivell de compliment la condemna imposada, classificacions i progressions a 3r grau, modalitat de 3r grau, regressats des de 3r grau, règim tancat, interns en l'article 100.2 RP, llibertats condicionals, treballs productius, formació ocupacional, escoles, toxicomanies, SAC¹-DEVI²-VIDO³, activitats esportives, arts plàstiques)

¹ Programa d'agressors sexuals

² Programa per al tractament dels delinqüents violents.

10. Permisos (permisos gaudits, interns nous en el gaudiment de permisos, sortides programades, trencaments)
11. Incidències (incidents, expedients disciplinaris)
12. Descriptors sanitaris (prevalença instantània de la infecció VIH, sida; tuberculosi, hepatitis C, llibertats condicionals anticipades, defuncions)
13. Gestió (trasllats)
14. Personal (personal del centre penitenciari)

VI. Especificitats d'intervenció en l'àmbit penitenciari: joves, dones i estrangeria

L'article 9.6 ROFSEPC estableix aquests col·lectius de persones com els de més risc d'exclusió social, fet que determina la necessitat d'un enfocament amb caràcter interinstitucional, multidisciplinari i des de tots els àmbits seguin públics o privats respecte d'aquestes intervencions.

Joves (art. 173 a 177 RP). El règim de vida dels departaments per a joves s'ha de caracteritzar per una acció educativa intensa. El personal adscrit als departaments per a joves han de dirigir les seves actuacions a la formació integral dels interns, potenciant i desenvolupant les seves capacitats mitjançant tècniques compensatòries que els ajudin a millorar els seus coneixements i capacitats, de manera que s'incrementin les seves oportunitats de reinserció a la societat. S'ha de fomentar, en la mesura del possible, el contacte de l'intern amb el seu entorn social utilitzant al màxim els recursos existents i procurant la participació de les institucions comunitàries en la vida del departament. Tots els medis educatius d'atenció especialitzada i tota la resta de medis apropiats han d'estar disponibles i ser utilitzats per respondre a les necessitats del tractament personalitzat de l'intern.

Les condicions arquitectòniques i ambientals, el sistema de convivència i l'organització de la vida del departament s'han d'estructurar de manera que es garanteixi el desenvolupament de cinc programes fonamentals:

- Un programa de formació instrumental i formació bàsica, entesa com una formació general i compensadora d'una educació deficitària en relació amb el desenvolupament i les exigències de la societat actual, els establerts en l'ordenament del sistema educatiu.
- Un programa de formació laboral que comprendrà tant l'aprenentatge inicial per poder incorporar-se al mercat de treball com l'actualització, la reconversió i el perfeccionament de coneixements i habilitats per exercir una professió o un ofici segons les exigències del desenvolupament social i del canvi constant del sistema productiu.
- Un programa de formació per l'oci i la cultura que pretengui l'aprofitament del temps lliure amb finalitats formatives i l'aprofundiment en els valors cívics.
- Un programa dirigit a l'educació física i l'esport que permeti, a més a més de millorar l'estat del seu organisme, alliberar tensions tant físiques com psicològiques

³ Programa de violència domèstica.

- Un programa d'intervenció dirigit a aquelles problemàtiques de tipus psicosocial, de drogodependències o d'un altre tipus que dificultin la integració social normalitzada dels interns.

Dones. Les polítiques públiques a Catalunya i respecte de les dones estan recollides en el Pla de Polítiques de Dones del Govern de la Generalitat. Respecte d'això, l'any 2005 el Govern de la Generalitat va crear el Pla d'acció i desenvolupament de polítiques de dones a Catalunya. I actualment resta aplicable el Pla de polítiques de dones del Govern de la Generalitat 2008-2011. El Departament de Justícia, en el marc d'aquests plans, va proposar diverses millores en l'àmbit de l'execució penal, tenint en compte la perspectiva del gènere.

L'actual programació tractamental bàsicament s'estructura entorn diferents àrees d'intervenció estretament vinculades a la reducció dels dèficits observats: programes bàsics de competències (competències psicosocials i dins de la intervenció tractamental específica amb dones destaquen els relatius a la creació de la personalitat i del desenvolupament social d'aquesta personalitat); programes educatius, formatius i laborals; programes específics (els programes de drogodependències, el Programa de delictes violents en les dones –CALM– i els programes d'intervenció per víctimes de violència de gènere, i els programes de salut (prevenció de malalties i de planificació familiar, i d'atenció a les futures mares). En tot cas, cal remarcar les especificitats respecte a les formes especials d'execució a les *unitats de mares*.

Estrangers. En relació amb les actuacions per a l'atenció de la població d'origen immigrant, la realitat penitenciària actual presenta com a característiques més destacades la tendència a mantenir-se prop del 43%. Ha minvat a partir de l'any 2011, en bona part a causa de la crisi econòmica. Tot i això, l'alt nombre d'estrangers a les presons planteja al sistema penitenciari la necessitat de treballar mitjançant els seus procediments i els recursos amb què compta per tal d'assolir amb efectivitat l'objectiu de la reinserció social que l'ordenament jurídic atorga a les penes de privatives de llibertat.

Des de l'any 2002 els serveis penitenciaris de Catalunya del Departament de Justícia duen a terme un conjunt d'actuacions que incideixen en els aspectes estructurals, organitzatius i socioeducatius dels centres, per tal d'atendre les necessitats de la població d'origen immigrant que es troba als centres penitenciaris, així com per facilitar la participació de la comunitat en els seus processos d'integració social. Aquestes actuacions estan integrades en el Pla de ciutadania i immigració que coordina la Secretaria per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya.

En aquest sentit, el Programa mediació intercultural als centres penitenciaris orienta les accions que desenvolupen els mediadors, els objectius de les quals són afavorir la comunicació i la comprensió mútua entre persones procedents d'àmbits culturals diversos, el desenvolupament d'estratègies alternatives per a la resolució de conflictes culturals, el foment de la convivència i la participació comunitària. Els mediadors duen a terme les següents accions: assessorar les persones immigrades en la seva relació amb els professionals i els serveis que els atenen; assessorar els professionals en

temes d'interculturalitat i immigració perquè facilitin una atenció adequada de les necessitats i interessos de les persones procedents d'altres cultures; assistir els professionals penitenciaris en tasques de traducció oral i de documents; promoure l'accés als serveis i una atenció a la població immigrada en igualtat de condicions que les altres persones, i donar suport personal als usuaris.

Finalment, cal fer esment de la Circular 1/2013 sobre estrangeria als centres penitenciaris de Catalunya, que té per objectiu optimitzar les possibilitats d'integració social de la població penitenciària estrangera. Aquesta normativa dóna orientacions als equips de tractament per desenvolupar amb els interns dos possibles itineraris de reinserció, segons la seva situació administrativa:

1. Un de dirigit a la integració a Catalunya per als que tenen o poden tenir permís de residència.
2. Un altre que fa ús de les mesures legals per al retorn al país d'origen en situació preventiva, durant el compliment de la condemna o en finalitzar-la.

Punts clau

- La persona reclosa en una institució penitenciària és un subjecte de dret, amb empara constitucional i en correspondència amb la legislació penitenciària, que el declara obertament com un subjecte de dret no exclòs de la societat, titular de drets i deures. Aquest estatut jurídic particular determina l'anomenada *relació d'especial subjecció*, que neix d'acord amb el contingut de la resolució judicial que ordena la seva privació del dret a la llibertat.
- L'RP estableix les formes i possibilitats participatives dels interns en la vida de l'establiment penitenciari i les seves activitats d'acord amb el tipus de règim de vida concret que es trobin, mitjançant la creació de comissions.
- D'acord amb l'avaluació d'indicadors i dels descriptors estadístics prèviament establerts, dins el marc d'acció i planificació de l'Administració, s'extreuen no tan sols les característiques genèriques de la població encarcerada a Catalunya, sinó les avaluacions necessàries per orientar i dissenyar les seves actuacions.
- El col·lectiu de joves, dones i estrangers és considerat el de més risc d'exclusió social, fet que determina la necessitat d'un enfocament amb caràcter interinstitucional, multidisciplinari i des de tots els àmbits públics o privats respecte d'aquestes intervencions i d'acord amb les seves necessitats concretes.

Bibliografia

MAPELLI CAFFARENA, Borja (1993). «Las relaciones especiales de sujeción y el sistema penitenciario», *Estudios penales y criminológicos*, XVI. Santiago de Compostela.

QUINTERO OLIVARES, Gonzalo (2016). *Comentarios al Código Penal*. Pamplona.

RODRÍGUEZ SUÁREZ, Joaquín (1978) «El estatuto jurídico del interno», *Estudios Penales, II; la reforma penitenciaria*. Santiago de Compostela.

TAMARIT SUMALLA, Josep Maria [et al.]. (2005). *Curso de derecho penitenciario*. València: Tirant lo Blanch.